

Милован Декић
Факултет политичких наука
Универзитет у Београду

УДК: 316.013:316.258
Прегледни рад
Примљено: 24. 07. 2013.

ШТА ЈЕ ТО АНАЛИТИЧКА СОЦИОЛОГИЈА? КА СОЦИОЛОГИЈИ КАО ‘НОРМАЛНОЈ НАУЦИ’

У чланку излажем основе аналитичке социологије, релативно новој и у нашој научној заједници недовољно познатој интелектуалној покретима. У уводном делу покушавам да идентификујем оштрије узроке његове појаве. У другом делу нудим његово прелиминарно одређење. У трећем делу реконструишем његову историју. У четвртој, главном делу, излажем основе његовој научној програма. У закључном делу утврђујем могуће импликације евидентног усвајања овој програма као водича за социолошко предузетништво у будућности.

Кључне речи: Аналитичка социологија, теорија ординарне рационалности, каузалности, друштвени механизми, емоције, структурални индивидуализам

УВОД: ДЕПРЕСИВНО СТАЊЕ СОЦИОЛОГИЈЕ ДАНАС

Француски социолог Рејмон Будон (Raymond Boudon), у свом инаугуралном предавању „Социологија која је заиста важна“, одржаном испред Европске социолошке академије 2001. године, изразио је забринутост за опште стање социологије као дисциплине јер она све више личи на књижевност, а све мање на праву науку. У категоризацији Волфа Лепениза, она припада домену „треће културе“, где до највећег изражаја долазе њена три идеална типа: информативни (који описује феномене прикупљањем статистичких података), критички (који се бави моралном критиком савременог друштва), и експресивни (који циља на буђење емоција код људи есејским описима проблема савременог друштва). Когнитивни тип, који циља на научно објашњење загонетних друштвених феномена, је на маргини (Boudon, 2002). Џон Голдторп (John Goldthorpe), у сличном расположењу, констатује једну свеопшту „интелектуалну збрку“ у којој се социологија као наука данас налази, и која прети да уруши њене институционалне темеље. По њему, три су узрока ове збрке: постмодернизам, одељеност светова теорије и емпирије, и остаци антипозитивистичке реакције из 60-их година који онемогућавају сагласност око тога каква би дисциплина социологија требала да буде (Goldthorpe, 2007: 1-9). Јон Елстер тврди да ће криза која тренутно потреса читаву друштвену науку (а посебно микроекономију) социологију најмање коштати с обзиром да она никада није ни уживала неки

претерано завидан статус у систему друштвених наука (Elster, 2010: 199). Пратећи такве коментаре, изгледа да се тренутно стање социологије, речником Филипа ван Париса (Philippe van Parijs), може описати као „стигматизовано“ – са ниским друштвеним статусом, и „пред-парадигматско“ – без стандардизованог „начина обављања посла“ (Van Parijs, 1981: xi-xii).

Овакво поражавајуће стање не би требало да изненађује. Социологија има проблем са сопственим идентитетом још од времена сопственог конституисања као научне дисциплине: наиме, никада није било јасно која је тачно њена улога у корпусу друштвених наука. Као што је добро приметио Рејмон Арон (Raymond Aron), међу социолозима постоји само једна сагласност, а то је да нема сагласности чиме се социологија бави. Сви проблеми и парадокси са којима се социологија и данас сусреће добро су илустровани још у списима Емила Диркема. Иако је својом методолошком теоријом бранио позицију која би се могла окарактерисати као холистичка, он је у својим емпиријским студијама користио индивидуалистичку методу. Наиме, он, као добар друштвењак свестан потребе друштвене теорије да напредује и унапређује укупно знање, није могао да пренебрегне важност њеног укореењивања у реалистичним претпоставкама и чињеничким исказима. Ово га је логично одвело у правцу снабдевања теорије јаким индивидуалистичким темељима, подједнако присутним у *Самоубиствоу* и у *Елементарним облицима*, а најснажније у *Подели друштвеног рада*. Међутим, у коначном исходу, оваквим контрадикторним поступањем Диркем је социологији пуцао у ноге. Са друге стране, социологију константно прати проклетство причања прича. То је најевидентније било у функционализму, нарочито верзији Талкота Парсонса, а слична је логика и у позадини радова Пјера Бурдијеа. Читајући њихову социологију, човек стиче утисак да је она више направљена са циљем да импресионира својом несхватљивошћу, него са циљем да решава проблеме и тиме унапређује научно знање. Из тог разлога, може се узети као оправдана и тачна пошалица Френка Најта (Frank Knight) који је дефинисао тзв. Грешемов закон социологије: „Социологија је наука базирана на причању прича, и у њој постоји само један закон: лоша прича избацује добру из употребе“ (цит у: Swedberg, 1990: 15).

Без разумевања овако одређеног интелектуалног посрнућа социологије као науке није могуће разумети смисао аналитичке социологије. Она је одговор на њено депресивно стање. Једна је кључна мисија која повезује све аналитичке социологе: то је жеља да од социологије направе праву науку. Наравно, ова жеља је, упркос свим несугласицама, везивала и Емила Диркема, Огиста Конта и Макса Вебера. Зато не би погрешили уколико бисмо рекли да аналитичка социологија реafirмише интелектуална стремљења првих класика. Логика њиховог међуодноса донекле је слична односу између аналитичких и класичних марксиста:

и једни и други покушавају да у својим класичним традицијама изолују оно што је тачно и употребљиво, изложе га јасно и прецизно, и потом искористе за даље развијање научног знања. По сведочењу Дијега Гамбете (Diego Gambetta), идеја да се овај социолошки покрет одреди као аналитички инспирисана је управо аналитичким марксизмом: његов програм је требао да циља на ригорозна објашњења друштвених феномена, на бази јасних дефиниција, кохерентних аргумената, микро темеља, и теорија средњег обима (наведено према Manzo, 2010: 138).

Остатак чланка је организован на следећи начин. У наредном делу нудим прелиминарно одређење аналитичке социологије. У другом делу реконструишем њену предисторију. У трећем излажем основе њеног научног програма. У закључном делу утврђујем импликације евентуалног усвајања програма аналитичке социологије као водича за социолошко предузетништво у будућности.

ШТА ЈЕ ТО АНАЛИТИЧКА СОЦИОЛОГИЈА? ПРЕЛИМИНАРНО ОДРЕЂЕЊЕ

Појам аналитичке социологије упућује на релативно млад социолошки покрет, рођен у другој половини 90-их година 20. века, састављен од научника који деле специфично виђење природе и будућности социологије као науке. Иако се о њему још увек не може говорити као о потпуно оформљеној школи, међу његовим заступницима постоји довољно широк консензус око неких фундаменталних претпоставки које леже у основи његовог интелектуалног подухвата. Три најважније су:

- (1) *Објашњење* друштвених феномена је ултимативни циљ социологије.
- (2) Објаснити нешто значи пронаћи његов *узрок*. Узроци друштвених феномена су увек људски *мојиви* и људски избори. Мотиви узрокују *људска делања*, а *аирејација* тих делања на колективном нивоу производи феномен који желимо да објаснимо. Другим речима, откривање микро-темеља сложених друштвених феномена основни је задатак ове истраживачке оријентације.
- (3) Прихватљиво објашњење друштвених феномена састоји се искључиво у разоткривању *каузалних механизма* који вежу кружни ланац индивидуалних делања и друштвених исхода.

Рејмон Будон, један од очева оснивача нове аналитичке социологије и један од њених најзначајнијих проповедника, каже да је појам аналитичке социологије „ознака за социологију која почива на добро дефинисаним и реалистичким принципима, који су потенцијално примењиви на различите типове феномена

којима се социологија бави.“ (Boudon, 2011: 33) По њему, читав њен интелектуални подухват почива на три принципа: (1) принципу методолошког сингуларизма, (2) принципу методолошког индивидуализма, и (3) принципу когнитивног еквилибријума (Boudon, 2012). По Будоновом убеђењу, социологија треба, исто као и историја, да се бави објашњењем појединачних случајева, унутар којих треба да проналази опште структуре (попут оних које нуди теорија игара). То је принцип методолошког сингуларизма. Методолошки индивидуализам подразумева да се колективни исходи увек морају објашњавати као последица скупа индивидуалних делања, и њиховог узајамног дејства са макро карактеристикама окружења унутар којих тих појединци оперишу. На крају, принцип когнитивног еквилибријума (чије расветљавање је можда Будонов најважнији лични допринос аналитичкој социологији) подразумева да људи верују да је *X* исправно, добро или истинито на основу система разлога који га поткрепљују.

Књига Питера Хедстрома (Peter Hedström) *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology* из 2005. узима се за програмски манифест аналитичке социологије.

(ПРЕД)ИСТОРИЈА АНАЛИТИЧКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Иако је јако је тешко годином, аутором или неком одређеном књигом прецизно означити рађање аналитичке социологије, могуће је мапирати неке оквирне тачке. Наравно, почетак сваког истраживања углавном ће зависити од елемента који прихватимо као онај који наш предмет интересовања разликује од њему сличних. На пример, Ђанлука Манцо (Gianluca Manzo) сматра да се нова аналитичка социологија родила спајањем две старе идеје: једне која се односи на концепт експланаторног механизма и друге која се односи на коцепт аналитичности (Manzo, 2010: 132).

Коришћење механизма у друштвеним објашњењима датира још од времена пре њихове темељне теоријске елаборације. Јон Елстер (у Elster, 2009) тврди да се слободно може рећи да је Алексис де Токвил био први прави друштвени научник, с обзиром да је био први који је читава објашњења темељио управо на логици функционисања густо збијених каузалних друштвених механизма (ibid., 10). Механизми се пре њега најочитије могу наћи у рефлексацијама Мишела де Монтења, Адама Смита, Дејвида Хјума, Монтескјеа. Међутим, Елстер тврди да је међу њима ипак Токвил био највише опседнут проблематиком каузалности. У 20. веку, тек у периоду између 1950-их и 1970-их, у социологији је почела темељна теоријска рефлексација чији су предмет били механизми, па су у том периоду и настали епистемолошки темељи касније уграђени у основе аналитичке социологије.

Други подстицај за форматирање нове аналитичке социологије дошао је из социолошке теорије Талкота Парсонса. У својој књизи *The Structure of Social Action* (1937) Парсонс развија аналитичку теорију која предлаже да након што предмет научног истраживања опишемо користећи термине оквира који смо усвојили, следи „теоријско објашњење које захтева његово расклапање на једноставније елементе који служе као јединице једног или више теоријских система путем којих он треба да буде објашњен“ (Parsons, 1937: 31).

У овом раду ја усвајам нешто другачији приступ од Манцоа, и рађање аналитичке социологије ћу реконструисати кроз приказ оних доприноса који су иницијално утемељили њене три основне претпоставке као што су предложене у претходном делу чланка. Ти доприноси су производ идеја четири социолога, а то су Џорџ Хоманс (George Homans), Роберт Мертон, Џејмс Колеман (James S. Coleman) и Рејмон Будон.

Џорџ Хоманс је био први који је још шездесетих година прошлог века изнео детаљну дијагнозу проблема у ком се социологија налазила, а која је по налазима идентична оној описаној у уводу овог рада. По његовим речима, социологија пати од „манично-депресивне психозе више него остале друштвене науке. Њени циљеви су већи, а поузданост мања.“ (Homans, 1967: 5-6) Још тада је потреба за терапијом била више него евидентна. Да се ситуација није много мењала током претходних тридесетак година видимо по томе што Хоманс, истим речима као Џон Голдторп данас, осамдесетих идентификује стање опште „интелектуалне збрке“ у социологији: она је поцепана на мноштво различитих школа, а оно што је најпогубније је то да је скоро свим овим школама својствена атеоричност (Homans, 1982: 285).

То је посебно био случај са структуралним функционализмом, доминантном школом послератне социологије. По Хомансу, структурални функционалисти својом грандиозном концептуалном схемом нису унапредили социолошку теорију. Штавише, они ни нису понудили никакву теорију, јер „анализа није објашњење, а концептуална схема није теорија... Оно што су функционалисти произвели није била теорија већ само један од могућих нових језика за описивање друштвене структуре; већи део онога што су они називали теоријским радом састојао се у доказивању како се речи из других језика, укључујући онај свакодневног живота, могу превести на њихов језик. На пример, оно што људи зову зарађивање за живот они би рекли да се то зове постизање циља. Али оно што теорију чини теоријом је дедукција, а не превођење“ (Homans, 1964: 813).

Џорџ Хоманс је такође био први ко је до краја извукао импликације, за аналитичку социологију важног става, да су све друштвене науке (попут економије, социологије, психологије, антропологије, политичке науке) заправо једна јединствена друштвена наука. Тако је из простог разлога што све оне увек

имају исти предмет – понашање људи, и што самим тим, све оне, уколико претендују да буду науке, морају да користе исте експланаторне принципе. Он је најпре одбацио покушаје објашњења која се јављају у виду неоперативних дефиниција и оријентишућих исказа. Појмови као што су култура или социјализација су само речи, и оне не могу представљати објашњења већ само путоказ ка њима (Homans, 1967: 10-18). Уместо њих, у објашњењу се морају употребљавати пропозиције које се увек тичу индивидуалних људских понашања; након што се те пропозиције спецификују, научно објашњење експланандума је предмет дедукције која се логички изводи из основних пропозиција. По Хомансу, оријентишући искази, какви се могу наћи у делима Маркса или Парсонса, су недовољни за научно објашњење јер се из њих мало тога може извући: оне могу помоћи да се предвиди да ће се нешто десити, али не и шта ће се десити.

Роберт Мертон је својом идејом о теоријама средњег обима антиципирао касније залагање аналитичких социолога за објашњење путем механизма¹. Узимајући у обзир да је концепт друштвеног механизма главна срце схватања доброг научног објашњења у аналитичким круговима, онда се без оклевања може рећи је Роберт Мертон кључна фигура у предисторији аналитичке социологије.

Од самих почетака промовисања теорија средњег обима, појам се сусрео са извесним неразумевањима. По сведочењу Рејмона Будона, Пол Лазарсфелд је изјавио да је у питању вероватно „важан појам, али да он не зна да га дефинише“ (Boudon, 1991: 519). Мертоново признање, изнето у уводу есеја „О социолошким теоријама средњег обима“, како реч теорија, због свеобухватне употребе прети да постане бесмислена (Merton, 1979: 44), навела је Будона да појам теорија средњег обима за почетак интерпретира као покушај спашавања општег појма теорије у друштвеној науци. Прецизније, употреба теорија средњег обима је „главни начин да се социологија снабде когнитивном моћи којој би научна дисциплина нормално требала да тежи (Boudon, 1991: 520). Скорије, Рејмон Будон је закључио да главна идеја која лежи у основи теорија средњег домета заправо није нимало различита од парадигме методолошког индивидуализма (Boudon, 2012a: 18).

Оно што је методолошком индивидуализму (као антитези методолошког холизма) и теоријама средњег обима (као антитези гранд теорије) заједничко је њихова оријентисаност на (1) објашњење парцијалних, прецизно одређених аспеката друштвене стварности (дакле не на читаву друштвену структуру, или свеукупност друштвеног понашања) путем (2) конкретних друштвених механизма (Merton, 1979: 50) који их производе (а не путем свеобухватне гранд теорије). Другим речима, теорије средњег обима су јасне, прецизне и једноставне

¹ Рејмон Будон каже да је програм аналитичке социологије идентичан програму теорија средњег обима, па се та два термина могу користити као синоними (Boudon, 2012).

теорије које се могу користити за објашњење низа различитих феномена, али које не претендују на способност да објасне све друштвене феномене, и које се не заснивају на било каквом облику екстремног редукционизма експлананса (Hedstrom & Udehn, 2009: 31). О овом схватању, социолошка теорија и не може постојати као *теорија*, већ само као збир, или каталог, низа различитих, парцијалних микро механизма које можемо употребљавати за објашњење од случаја до случаја.

Као изгледа објашњење коришћењем теорија средњег обима Мертон је показао у више својих радова. У есеју о „Самоиспуњујућем пророчанству“ он је покушао да одговори на конкретно, ограничено питање средњег домета: зашто је, у првим годинама након Првог светског рата, дошло до буктања расизма међу белим америчким радницима наспрам црнаца? Истражујући га, он је успео да у срцу тог феномена пронађе механизам који је назвао „самоиспуњујуће пророчанство“. Самоиспуњујуће пророчанство је *неипична* дефиниција ситуације која покреће понашање које на крају *обисипињује* испрва нетачну идеју (Merton, 1948: 195). По Мертону, бели радници су црнце доживљавали као „издајнице радничке класе“ јер су ови прихватили да раде за мале плате. Из тог разлога су одбијали да их приме у синдикате, чиме су им практично онемогућавали да себи пронађу стални посао (јер су синдикати контролисали улазак на добар део тржишта). Овакво понашање белих радника је црнце терало у штрајкбрејхерске активности, чиме се веровање белаца да су они штрајкбрејхери и оснаживало јер је било чињеница. (Дакле, механизам самоиспуњујућег пророчанства делује слични принципу плацеба у индивидуалној свести.) Да је читав процес ојачавања расизма према црним радницима заиста и почивао на механизму самоиспуњујућег пророчанства, и да су „црнци пре били штрајкбрејхери зато што су били искључени из синдиката (и великог броја послова) него што су искључени зато што су били штрајкбрејхери“, Мертон види у чињеници њиховог практичног нестанка из штрајкбрејхерских активности у његово доба (ibid., 196-197).

На крају, фокусираност на појединачне и ограничене друштвене феномене (или оно што је Лудвиг фон Мизес (Ludwig von Mises) у *Human Action* назвао принципом методолошког сингуларизма) генерално ствара елементарну и неопходну могућност за употребу метода каузалне анализе. Шири питања, попут нпр. зашто се десила Француска револуција? отварају простор за примену поступка интерпретације (*Auslegung*) као потпуно различитог метода од објашњења.

Џејмс Колеман је још једно од важних имена у предисторији аналитичке социологије. Његова фундаментална студија *Foundations of Social Theory*, на више од хиљаду страна, иако пример гранд теоретисања и заступања теорије рационалног избора која је данас нашироко одбачена у аналитичким круговима, и

данас остаје препуна изузетно значајних увида у природу истраживања друштвене стварности. Та књига је заправо била круна његовог ангажовања на задатку утемељења читаве друштвене теорије у једну добру теорију индивидуалног делања.

По Колеману, појам сврсисходног делања као камен-темељац друштвене теорије присутан је још у идејама мислилаца какви су Томас Хобс, Џон Лок, Адам Смит и Жан Жак Русо. Иста линија размишљања присутна је и у делима Макса Вебера, Алфреда Маршала и Вилфреда Парета. Међутим, након првобитног покушаја Талкота Парсонса да ова теоријска стремљења реконструише у својој *The Structure of Social Action* из 1937. године, дошло је до њиховог полаког замирања, па је Колеманова књига *Foundations* можда и први значајнији покушај реafirмисања те запуштене традиције.

По Колеману, читав друштвени поредак је логички могуће извести из појма индивидуалног делања. Жан Жак Русо је то показао коришћењем метафоре лова на јелене (*Stag hunt*), Адам Смит метафором односа месара и купца и мета-тезом невидљиве руке, Џон Лок концепцијом природног стања, Томас Хобс идејом о поквареној људској природи и интересу који их нагони да своја права пренесу на државу. Размишљање које у своје срце смешта индивидуално делање омогућило им је да у својим теоријама синтетички налазе целокупне друштвене филозофије, што модел теоретисања присутан и у списима моралних филозофа попут Канта и Џона Ролса. Један од највећих цехова плаћених губљењем из вида идеје индивидуалног делања је и дезинтеграција друштвене теорије, а посебно њено цепање на опште друштвену (посебно економску), правну и моралну теорију.

По Џејмсу Колеману, индивидуално делање је ефикасан (мада не и коначан) узрок друштвеног система (Coleman, 1990: 16). Тако, уколико је циљ друштвене науке да објасни системско понашање њена логичка одступница је управо понашање људи. Читаво научно објашњење друштвеног система одвија се у две фазе. У првој фази објашњење се своди на разумевање разлога који руководе индивидуалног делатника. На трагу Макса Вебера, и Колеман сматра да иако неко деловање на први поглед може деловати као ирационално, треба уложити сваки напор да се пронађе његова рационална основа. Најбољи начин за то је стављање у позицију актера, и потом реконструисање његових мотива (то је оно што је Макс Вебер подразумевао под *verstehen* методом). Друга фаза је доста захтевнија, и општеприхватљиви друштвени модел за њено извођење још увек није пронађен. Ова фаза се огледа у одговору на питање како, тј. путем којих механизма, се међузависна индивидуална делања интегришу тако да на колективном нивоу конституишу стабилан и истрајан систем друштвене организације. Другим речима, ради се очуваном социолошком микро-ка-макро проблему, или проблему трансформације како је назван у холандској социологији (Wippler, 1978: 142). “У

питању је процес кроз који индивидуалне преференције постају колективни избори; процес кроз који незадовољство постаје револуција; кроз који симултани страх међу члановима руље прераста у масовну панику; кроз који преференције, поседовање приватних добара и могућност размене стварају тржишне цене и редистрибуцију добара; кроз који индивидуални учинак у организацији ствара друштвени производ; кроз који опадање корисности деце за родитеље води дезинтеграцији породица; кроз који интересни расцепи воде (или не воде) ка друштвеним конфликтима“ (Coleman, 1986: 1321).

Овај проблем механизма који индивидуално понашање агрегирају у колективно делање успешно је решен једино у економији путем механизма тржишта (и исходјућег еквилибријума), док су остале друштвене науке су још увек на путу њиховог кристализирања. Читав подухват Џејмса Колемана заправо је био допринос разрешавању овог фундаменталног проблема друштвене науке.

Уколико бисмо требали да одаберемо једну књигу која најбоље репрезентује експлицитни и фундаментални аналитички заокрет унутар социолошке теорије, онда је за то најбољи кандидат књига француског социолога Рејмона Будона *The Logic of Social Action* из 1979. године. Ова књига, извесно време коришћена и као уџбеник на неким западноевропским универзитетима, прва је јасна, и готово програматска експозиција покушаја утемељења социологије као науке која, користећи концепцију друштвених механизма, објашњава загонетне друштвене исходе и феномене као ненамеравану последицу индивидуалних сврсисходних делања. По речима Филипа ван Париса, ради се о, за то време, најважнијем доприносу утемељења социологије као опште микро-економије (Van Parijs, 1981a: 30).

Допринос ове књиге развоју аналитичке социологије је тројак. Најпре, у њој је Будон покушао да социологију дефинише као науку о појединачним случајевима. По њему, „социологија је фундаментално, исто као историја, наука о појединачним случајевима. Конкретније, социологија је дисциплина чији је латентни позив да у анализи конкретних случајева открива опште структуре“ (Boudon, 1981: 92). Под општим структурама Будон има на уму типичне моделе људских интеракција, какви се могу наћи у теорији игара под називом Затвореникова дилема, Игра кукавице или Игра уверавања. Даље, Будон је у тој књизи покушао да социологију утемељи у појму индивидуалног делања, доказујући јаловост конвенционалног прављења разлике између рационалног и ирационалног делања. Овде се могу наћи елементарни замци његове касније теорије ординарне рационалности. Финални допринос је можда и најважнији. Највећи део ове књиге отпада на покушај формулисања теорије ненамераваних последица. Смештајући у срце социолошке анализе такозване „системе међузависности“ он је на читавом низу примера показао како међузависне људске

одлуке генеришу ненамераване резултате. Ови ненамеравани резултати могу се јавити у различитим облицима: као ефекти ојачавања, промене правца, контрадикције, иновације, трансформације или стабилизације.

ОСНОВИ НАУЧНОГ ПРОГРАМА АНАЛИТИЧКЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Значај и схваћање објашњења у аналитичкој социологији

У основи, аналитичка социологија је једно од поља примене принципа познатог под називом методолошки индивидуализам. Тако, она трпи исте оптужбе које трпи и принцип методолошког индивидуализма, као што су оптужбе за атомизам, или генерално за занемаривање значаја друштвених структура за објашњење друштвеног понашања и друштвених исхода. Међутим, овакве оптужбе долазе засноване су на потпуном неразумевању принципа методолошког индивидуализма. Као што ћу показати, методолошки индивидуализам и аналитичка социологија не само да не занемарују значај друштвених структура, и не само да тврде да је без њих немогуће објаснити друштвену динамику, већ тврде да друштвене структуре играју улогу кључног каузалног фактора у објашњењу људских жеља и веровања.

Најдубљи узрок јадног интелектуалног стања социолошке теорије данас савршено је описан у интернет презентацији Британског социолошког друштва². У одељку посвећеном историји социологије каже се да се социологија 19. века угледала на природне науке у свом покушају да „објасни колективне активности и односе међу људима“. Међутим, по ауторима чланка, савремена социологија, за разлику од тог застарелог начина размишљања, данас више не претендује да буде „наука о друштву“ већ пре „рефлексивни покушај да се разуме како друштво функционише“. Ово постмодернистичко схватање парадигматски осликава стање које је потпуно супротно жељама аналитичких социолога. По њима, социологија *и треба* и *може* да буде наука која свој врховни циљ види у постизању *објективне научно сазнања*. Ово схватање инспирисало је очеве осниваче. Штавише, по аналитичким социолозима, научно објашњење је најсветији циљ научне активности коме су сви остали (попут дескрипције и критике) подређени.

Шта уопште значи објаснити нешто? И каква је веза између објашњења и дескрипције?

Најпре, објаснити нешто значи одговорити на питање *зашто* се нека појава десила, или зашто неко стање или образац истрајавају. Као што смо из принципа методолошког сингуларизма научили, да би питање зашто? имало смисла оно се

² <http://www.britisoc.co.uk>

мора поставити што конкретније и прецизније. На пример, Будон је поставио следеће питање: зашто су шансе за уписивање факултета знатно веће за децу из више класе него за децу из нижих класа? За почетак, одмах треба направити разлику између статистичке корелације и објашњења. Наиме, сама корелација између класе и школског успеха је дескрипција чињеничног стања које треба објаснити; дакле, утврђивање чињеница је почетак објашњења, а не и само објашњење. Објаснити нешто значи извући на видело *механизам* који везује узрок и последицу. У случају неједнакости образовних шанси, у време Будона предложена су два (квази) објашњења. Једно објашњење је за узрок предложило *вредности* радничке класе: припадници радничке класе су склонији веровањима по којима је успех више завистан од сила које су ван њихове контроле, или по којима се успех више огледа у присвајању неких свакодневних добара него у остваривању темељних људских аспирација. Друго објашњење је такође културне природе: ниже друштвене класе немају шансе да се укључе у виши систем образовања јер не располажу *сложеним језичким техникама* изражавања које су од пресудне важности за успех, а којима више класе располажу у већој мери.

Будон доказује да је овако постављено објашњење недовољно и половично, те да не може да објасни податке који су на располагању. Зато је он предложио још један додатни механизам, а то је механизам *људског избора* на основу неке врсте рационалног прорачуна. Он је покушао да одлуке о образовању посматра као инвестиционе одлуке јер се, улазећи у образовни процес, увек нешто добија а нешто губи. Тако је он културолошке теорије, односно њихова два механизма – вредности и когнитивно-језичког хендикепа, допунио трећим механизмом људског избора. Деловање тог механизма утемељено је у следећим микро социолошким хипотезама: *ceteris paribus*, припадници нижих класа, у просеку (1) потцењују будућа преимућства која могу стећи инвестирањем у образовање, (2) прецењују тренутне хендикепе које ће им донети инвестирање у образовање, и (3) прецењују ризик инвестирања у образовање (Boudon, 1981: 141). Овим је Будон формулисао микро-социолошку теорију избора која му омогућава да објасни *зашто* се може очекивати да припадник ниже класе има мање образовања од припадника више класе.

Из претходних редова се може закључити да аналитички приступ не оспорава уопштени налаз да амбиције људи варирају у складу са њиховом класом. Међутим, на основу тога класични социолог би брзо донео закључак да је неједнакост шанси пука реплика положаја појединаца у друштвеним структурама. Али, ово не само да је често нетачно, већ је и недовољно и половично као тип објашњења. Тако, захтев за прецизношћу и јасноћом аналитичке социологије резултира у потреби да се класична социолошка „схема *фактора* замени схемом људског *одлучивања*“ (Boudon, 1981: 145). Као што се може видети из примера

неједнакости образовних шанси, концепт људског избора је алатка плоднија, од рецимо друштвене структуре, у општем задатку изградње и унапређења научног знања.

Структурални индивидуализам

Оваква Будонова позиција осликава општу методолошку позицију аналитичке социологије која се, на трагу класификације коју је понудио Ларс Уден (Lars Udehn) (Udehn, 2001: 318), данас означава као *структурални индивидуализам*. Он ову позицију реконструираше из дела Џејмса Колемана, који је путем свог „чамца“ (*Colemans boat*), покушао да појасни методологију објашњења којом се служио Макс Вебер у својој *Протестантској етици*. Међутим, знатно употребљивије и плодније стране овом методу могу се наћи у раним делима Јона Елстера, поготово у *Making Sense of Marx* (1985) и *Explaining Technical Change* (1983).

У *Making Sense of Marx* Елстер је покушао да покаже да је структурални индивидуализам оквир који лежи у основи Марксове експланаторне теорије (поред неупотребљивог функционалистичког дела). У књизи *Explaining Technical Change* он је детаљније разрадио овај програм. По њему, основна карактеристика друштвеног објашњења које претендује да буде добро и финално (*rock-bottom*) је да се оно мора спровести у три фазе. Те фазе су:

1. фаза: каузално објашњење људских жеља и веровања („субинтенционална каузалност“),

2. фаза: интенционално објашњење људског делања,

3. фаза: каузално објашњење макро стања насталог као последица индивидуалних делања („надинтенционална каузалност“).

Елстер каже: „Било да је феномен који желимо да објаснимо пословни циклус, председничка кампања, географска мобилност или теничка промена, објашњење треба раставити на два нивоа. Постулирати каузалну везу између две макро варијабле није довољно. Као емпиријску регуларност можемо опазити смену узлета и рецесије у пословном циклусу, или правилност да одређени обрасци дистрибуције дохотка производе одређене обрасце миграције. Међутим, ми ништа нисмо *објаснили* док год не покажемо (i) како макростања у тренутку t утичу на понашање појединаца који су мотивисани одређеним циљевима делања, и (ii) како ова индивидуална делања мењају макростање у тренутку $t+1$.“ (Elster, 1983: 84)

Иста формула може се наћи код Рејмона Будона који је покушао да покаже да је у питању матрица објашњења која се може наћи код доброг дела класичних друштвенака свесних потребе за фундаменталним објашњењем. Такви су били Макс Вебер и Алексис де Токвил. У *Theories of Social Change* он за овај програм

користи назив „Веберијанска парадигма“ (Boudon, 1986: 32–43). Програм изгледа овако. „Претпоставимо да је M друштвени феномен који треба објаснити. По индивидуалистичкој парадигми, објаснити M значи показати како је он исход скупа делања m . Исказано математичким симболима, $M=M(m)$; или, речима, M је функција делања m . Онда сама делања треба учинити разумљивим, у веберијанском смислу, тако што их треба повезати са друштвеним окружењем, или ситуацијом S , у којој се налазе они који делају: $m=m(S)$. Коначно, и саму ситуацију треба објаснити као исход неких макросоциолошких варијабли, или макар варијабли смештених на нивоу изнад S . Назовимо те варијабле вишег нивоа P , из чега следи да је $S=S(P)$. У целини, $M=M\{m[S(P)]\}$. Речима, M је исход делања, која су исход друштвених окружења делатника, које је исход макросоциолошких варијабли.“ (Boudon, 1987: 46)

Субинџенционална каузалност

Инсистирање аналитичке социологије на принципу доброг и коначног објашњења, као и на његовој јасноћи и прецизности, изнедрило је став да и људске жеље и веровања, као извори људске мотивације и делања, морају такође бити објашњени и то прецизирањем конкретних механизма упошљених у њиховом обликовању. Јон Елстер је још 1983. године изјавио (Elster, 1983: 86) да је формулисање неке опште теорије преференција од нас удаљено неколико светлосних година. И данас, по њему, друштвена наука има мало шта да каже о механизмима формирања и промене преференција (Elster, 2009: 11).

Може се направити разлика између врућих и хладних механизма обликовања жеља и веровања. Вруће механизме покрећу мотиви појединца, док се хладни одвијају на чисто когнитивном нивоу, без утицаја мотивационих фактора. Пример врућег механизма који обликује жеље је нпр. механизам киселог грожђа. Он се односи на ситуацију у којој људи, када немају шансе да остваре неку своју жељу (као што лисица није успела да дохвати грожђе у Езоповој басни), они почињу да мењају своја веровања о објекту жеље. Ово је типичан пример адаптирања преференција путем фундаменталнијег механизма редукције когнитивне дисонанце (лисица спушта сопствену напетост убеђујући себе да је грожђе вероватно кисело). Елстер верује да се овим механизмом може објаснити и политичко понашање: људи који живе у ауторитарним и тоталитарним режимима могу презирати политичку слободу, или престати да верују је она пожељан циљ, у оном тренутку када схвате да је није лако освојити (Elster, 1993: 3).

Примери хладних механизма који обликују жеље су когнитивни процеси у људима који, независно од мотивација, воде ка томе да људи промене преференције. Тако људи у једном тренутку могу желети нешто, али када им се то исто понуди на другачији начин (у другачијем оквиру), они губе жељу за тим. На

пример, људи су спремни да за куповину аута дају суму новца X када уз њега иде модеран CD плејер, али од тога одустају када им се саопшти да ће ауто добити по регуларној цени, а за плејер ће морати да доплате. Пример когнитивног механизма је и тзв. ментално рачуноводство.

И у домену веровања делују хладни и врућих механизми. Пример врућег, или мотивисаног, механизма обликовања веровања је механизам размишљања руковођеног жељама (*wishful thinking*). Он подразумева да када људи нешто желе, почињу да у складу са том жељом руководе своја веровања: „жеља је отац мисли“. На пример, што неко више жели унапређење на послу, то ће више веровати да је унапређење важно. Елементарнији механизам који лежи у срцу размишљања руковођеног жељама је, по Елстеру (Elster, 2007: 139), срачунатост исхода који ће веровање произвести. Наиме, што је трошак усвајања неког веровања мањи, то је већа вероватноћа да ће оно бити усвојено.

Добар пример хладног механизма који обликује веровања, а последица је људског когнитивног хендикепа, је хеуристика репрезентативности. Она подразумева да када људи треба да процене вероватноћу да објекат А припада класи Б, они то чине на фаличан начин јер занемарују неке логички елементарније факторе који утичу на вероватноћу. На пример, када бисте људима описали човека као „стидљивог, повученог, који воли да помаже и не воли пуно да се дружи“, а онда им поставили питање да процене шта је он вероватно по занимању (нудећи им листу са опцијама фармер, продавац, стјуарт или библиотекар), они који размишљају о библиотекарима ће у помоћ призвати оно што знају о библиотекарима. Дакле, колико тај човек репрезентује општи стереотип библиотекара. Међутим, онај ко одлучује на овај начин често занемарује факторе који би логично требали ући у процену вероватноће (попут, рецимо, чињенице да је у укупној популацији број библиотекара јако мањи, а број продаваца знатно већи). Оваква хеуристика води ка систематским грешкама у формирању веровања (Tversky & Kahneman, 1974).

На крају, људска веровања могу бити обликована понашањима других: број људи који је урадио нешто, може бити сигнал осталима да је у питању пракса коју треба следити. Познат је пример из 1990-их година када су аутори књиге *The Discipline of the Market Leaders*, Трејси и Вирзема, сами откупили 50.000 примерака своје књиге у књижарама чија је продаја надгледана од стране *New York Times*-ове листе бестселера. Ова огромна продаја (иако лажна) је генерисала даљу масовну продају из разлога што су подаци о продаји узроковали код људи веровање да се ради о књизи вредној пажње, и самим тим узроковали одлуку о куповини.

Аналитичка социологија позива на опрезност и пажљивост у извођењу анализе и њених закључака. Као што смо видели на примеру Будона који је

инсистирао на смењивању факторске схеме схемом људског избора, и овде треба следити исту логику. Узмимо за пример социјализацију као квази-механизам обликовања људских преференција. Уколико следимо дух аналитичке социологије, било би погрешно рећи да је она узрок људског делања. Социјализација је пре процес током ког појединац учи да замењује нека добра за друга (Coleman, 1986a: 31; Elster, 1983: 85). Тако, на пример, криминалац није неко коме је његова субкултура ускратила избор каријере, већ је он пре особа која неким последицама придаје већу вредност него другим (може бити склон ризику више него што према њему гаји аверзију; може више гледати краткоточне него дугорочне последице). Из овога следи да социјализација није узрок делања већ пре узрок распореда преференција које онда, у различитим ситуацијама, неке расположиве курсеве делања могу учинити привлачнијим (јефтинијим/скупљим) од других.

Интенционално објашњење

Када се разоткрију механизми који су обликовали жеље и веровања актера, предстоји посао разумевања (*verstehen*) начина на који оне покрећу његово делање. По најједноставнијој дефиницији, интенционално објаснити делање управо значи показати како је оно покренуто разлозима (Elster, 1983: 70). Тако су разлози уједно и узроци делања. Доналд Дејвидсон је био први који је показао да је разлог (или „примарни разлог“ како га он зове) у систему људске мотивације ништа друго до скуп жеља и веровања (Davidson, 1963).

Аналитички социолози користе бројне теорије људског делања како би га објаснили. Неке од тих теорија су: теорија рационалног избора (Џ. Колеман), БПЦ теорија (Х. Гинтис), РРЕЕММ теорија (З. Линденберг), теорија изгледа (Д. Канеман и А. Тверски), теорија ограничене рационалности (Х. Сајмон), теорија когнитивне дисонанце (Л. Фестингер). Ја ћу се овде фокусирати на две оригинално социолошке теорије за које верујем да су довољно добре да могу служити аналитичкој социологији као њена универзална граматика. Прва је ДБО (*desires-beliefs-opportunities*) теорија Питера Хедстрома (Hedstrom, 2005), а друга теорија ординарне рационалности Рејмона Будона (Boudon, 2011). Однос између ове две теорије видим као допуњујући: док ДБО теорија прецизно сецира механизме узроковања делања, на веровања, жеље и шансе, и показује њихово међудејство у његовој производњи, теорија ординарне рационалности до краја изводи индивидуалистичке импликације аналитичког метода и сва три узрока синтетиче у дубоку теорију људских разлога.

По Хедстрому, људске жеље, веровања и шансе су непосредни узроци људског понашања. Прецизније, „узрок делања је однос жеља, веровања и шанси, који здружено делање чине разумљивим“ (Hedstrom, 2005: 39). Ево како би

укратко могао да изгледа модел овог објашњења на једном простом примеру. Замислите да треба да објаснимо неформалну опсервацију по којој научни радници, на годишњем нивоу, више произведу научних чланака него што их преведу са енглеског језика. Зашто је то тако? Рецимо, ванредни професори на факултетима имају *жељу* да буду изабрани у звање редовних професора и они, исправно, *верују* да им је за то потребан одређени број поена. Међутим, поред ова два, неопходан је и елемент *шанси*, који овде оперише као „друштвена чињеница“, или правило, које прописује да је за избор потребан одређени број поена. У овом случају шанса делује као вучна снага јер опцију писања научних чланака чини инструментално исплативом опцијом. Када се велики број професора нађе у овој ситуацији, и рационално одлучи да пише научне чланке, на агрегатном нивоу имамо ненамеравану последицу у виду дискрепанце између броја научних и преведених чланака. Дакле, делање је производ садејства жеља, веровања и објективних шанси.

Развијајући своју теорију ординарне рационалности, Рејмон Будон је отишао даље од овог предлога. Уколико појам људске аутономије у друштвеној науци има икаквог смисла, онда је Будонова теорија једини начин да се он одбрани. Она је усмерена на објашњење не само људског делања, као механичке последице жеља и веровања, већ и на објашњење самих жеља и веровања, опет на квалитетнији начин од њиховог пуког механичког преношења кроз когнитивне и механизме социјализације. Ово је значајан корак напред у друштвеној теорији највише из разлога што је њоме коначно дат плаузибилан одговор на питање „откуд жеље и веровања“, а да то није хјумовски инспирисана таутологија у форми *De gustibus non est disputandum*. Штавише, верујем да је теорија ординарне рационалности добра социолошка надоградња аустријске субјективне теорије вредности.

Претпоставимо да је *X* предмет нашег истраживања и да желимо да га објаснимо. *X* може бити *циљ*, *средство*, *нормативно* или *позитивно веровање*, или *вредности*. Теорија ординарне рационалности претпоставља да ће субјект (актер) усвојити *X* уколико има утисак да:

(1) је *X* утемељено на систему разлога *S* и пратећих исказа *M* који му се чине индивидуално прихватљивим и међусобно компатибилним;

(2) му није расположив алтернативни систем разлога *S'* супериорнији од система *S* који би могао водити ка неком другом циљу, средству, нормативном или позитивном веровању или вредности.

Наравно, овај случај је идеал-типски (Boudon, 2011: 34-35).

Ова теорија је омогућила Будону да помоћу ње објасни бројне феномене какви су репрезентативна веровања, нормативна веровања, феномен консензуса, еволутивне феномене, личне циљеве и практична решења за дилеме интеракције какве су Затвореникова дилема и Игра уверавања.

Позајмљујући пример из социологије религије Макса Вебера, Будон се пита зашто су Римски сељаци одбацивали монотеизам и остајали верни паганству. По теорији ординарне рационалности, они су имали добре разлоге да одбаце веру у којој постоји једна инстанца која је одговорна за дешавања у свету. Јер, та идеја била је противна здравом разуму сељака: они су имали утисак да је монотеистичка теорија једноставно некомпатибилна са дешавањима и подацима који су их окруживали. На овај начин се може објаснити и појава светаца у то доба: захваљујући свецима, Хришћанство је постало ближе сељацима јер је почело да личи на политеизам.

У сфери нормативних веровања, Будон своје инспирације вуче из концепта непристрасног посматрача Адама Смита. Најпре треба имати на уму да је вредносна рационалност само посебан тип ординарне рационалности. И у њеном срцу лежи свакодневно резонување о проблемима правде и правичности а на бази система разлога који се чине објективно валидним, прихватљивим и бољим од расположивих алтернатива. Да је Адам Смит тако нешто имао на уму може се видети у 10. поглављу прве књиге *Богајствена народа*. Он ту покушава да објасни како се и зашто новчане наднице разликују према различитим областима запослења рада и капитала. Тако је, рецимо, надница калфе мања од надница зидара или клесара зато што калфа може бити сигуран да ће током целе године имати посао, док код зидара то зависи од тога да ли временски услови одговарају његовим радовима. Зидару се већом платом заправо плаћа премија на несталност запослења. Такође, плате се разликују према лакоћи или тешкоћи посла, јефтиноћи или скупоћи да се науче да се обављају, према малом или великом поверењу које се улаже у оне који га обављају, према вероватности или невероватности да ћемо успети у њима, или према угодној или неугодној самог запослења. Рецимо, плате војника су мање од плата рудара иако су опасности од обављања оба посла исте. Међутим, плате војника су мање зато што војник поред саме плате добија и симболичке награде попут славе, док такве врсте награде у прљавом послу какав је рударство нема. Укратко, систем непристрасног посматрача, уоквирен у облику логике „здравог разума“ у главама људи, одговоран је за различите наднице у различитим областима запослења (Smit, 1998).

Ординарна рационалност такође може објаснити неке загонетке у вези са схватањем правичности или неправичности неједнакости у зарадама људи. Рецимо, људи сматрају да огромне зараде које остварују спортисти или медијске звезде нису неправичне зато што су последица слободних индивидуалних избора њихових фанова који се одричу дела својих зарада како би наградили оне које воле и чији рад цене.

Консензус око принципа умереног прогресивног опорезивања такође има утемељење у здравом разуму. Из разлога одржавања друштвеног мира и кохезије, и принципа једнаког достојанства за све, постигнута је општа сагласност да најсиромашнијима треба помоћи субвенцијама које треба да долазе из средње класе, највише из разлога зато што је она најбројнија. Средња класа на ово пристаје само под условом да најбогатији слојеви на себе преузму највећи део терета, управо зато што су најбогатији. Сагласност око умерености прогресије опорезивања произилази из веровања да ће било какво претеривање у томе подстаћи најбогатије да иселе свој капитал из земље, чиме би само друштво било на губитку.

Најбоља објашњења на који начин се помоћу ординарне рационалности могу објаснити еволутивни феномени могу се наћи у списима Емила Диркема, поготово у *Подели друштвеног рада*. Тамо он примећује да са развојем цивилизације друштвене казне показују тенденцију да постану блаже. Узрок томе је опет здрав разум: када се у првој фази усвоји нека казна, у другој фази се испитује њена ефикасност. Уколико она изостане, логично је мењати је другом казном. Тиме се може објаснити одумирање смртне казне у западним друштвима: с обзиром да је њена учинковитост доведена у питање, здрав разум је сугерисао њену замену казном у виду доживотне робије.

Као што смо већ видели, одлука о томе да ли треба уписати факултет или не, последица је ординарне рационалности, односно избора руковођеног специфичном логиком прорачуна. Када се налази пред ситуацијом избора, актер може резоновати на следећи начин: (1) на основу својих референтних група закључује о пожељности статуса који се може постићи уласком у образовни процес, и (2) додељује одређену вероватноћу могућности да му образовање донесе жељени статус.

Тешко је преценити значај теорије ординарне рационалности за друштвену науку. Један од њених најзначајнијих доприноса огледа се у елиминисању потребе да се у објашњењима употребљавају диспозиционе варијабле. Укратко, Будон је теоријом ординарне рационалности успео да у индивидуалистичко објашњење ефикасно инкорпорира појам друштвене структуре. На пример, теорија рационалног избора не може да избегне да структурне елементе уведе као екстерне факторе у објашњењу, који онда постају наводни узроци понашања. Типичан пример тих фактора су рецимо друштвене норме или појам менталитета. Међутим, проблем са оваквим појмовима је што су они *ad hoc* конструкти које пате од таутологије. Уколико желимо да одговоримо на питање зашто су Фарисеји веровали у бесмртност душе, а Садукеји нису, диспозиционе објашњење би било да су они социјализовани на тај начин, те да су њихова веровања само механичка последица тог процеса. Али, по стандардима аналитичке социологије то није

добро објашњење, и теорија ординарне рационалности нуди начин да се оно превазиђе. Вебер објашњава како су и зашто Фарисеји имали *добре разлоге* да верују у бесмртност душе. Посао којим су се они углавном бавили било је држање дућана и трговина (док су се Садукеји бавили јавним пословима). С обзиром да су у послу којим су се свакодневно бавили стално били суочени са бројним проблемима и греховима у комуникацији са људима, њима је била привлачна идеја по којој постоји други свет где бесмртна душа одлази и где се могу исправити грешке почињене у овоземаљском свету. Код Садукеја није било разлога да их ова идеја привуче. Дакле, овде нема потребе за употребом диспозиционих варијабли, већ је читаво објашњење могуће утемељити у реконструкцији разлога (*verstehen*) Фарисеја, који постају смислени када се ставе у друштвени контекст њиховог свакодневног искуства и живота.

Емоције и индивидуално делање

Поред жеља, веровања и шанси, и емоције могу бити узрочник делања. Оне то чине кроз (1) узајамну каузалну испреплетеност са веровањима (и процесом прикупљања информација које формирају веровања), и (2) кроз обликовање преференција.

Најпре, људска веровања могу инцирати рађање емоција. Међутим, ми никада не можемо бити сигурни коју ће тачно емоцију произвести неко веровање (*intederemincy*). На пример, у ситуацији у којој актер А додељује привилегију актеру Б а не и актеру Ц, ми не можемо бити сигурни да ли ће та ситуација произвести љутњу А наспрам Б или завист А наспрам Ц. Или у ситуацији у којој А својим делањем наведе Б да убије Ц, да ли ће рођаци актера Ц осећати мржњу према А или према Б. Даље, уколико особа А планира да особи Б нанесе штету коју Б доживљава као неоправдану, особа Б може осећати страх и(ли) бес према А. Такође, ситуација у којој актер А спроводи репресију над субјектом Б, то код Б може произвести страх (и уздржавање од пружања отпора), или мржњу (и стимулисање отпора) (Elster, 2011: 51-56).

Емоције такође могу обликовати суштинске и формалне преференције. На пример, презир може узроковати остракизам или избегавање. Осећај срамоте може узроковати „пропадање у земљу“, бежање или чак самоубиство. Осећај кривице може узроковати признање, изглађивање односа или повређивање самог себе. Што се формалних преференција тиче, емоције могу узроковати тенденције ургентности (као преферирање ранијег у односу на касније делање) и нестрпљивости (као типа дисконтовања времена, тј. преферирање раније у односу на каснију награду).

На крају, путем формалних преференција, емоције могу утицати на квалитет веровања на бази којих се формирају веровања. На пример, ургентност може

спречити актера да уложи довољно времена како би прикупио оптималну количину информација. Нестрпљивост узрокује ниско инвестирање у прикупљање информација које се тичу дугорочних ефеката делања (Elster, 2009a).

Наднормативна каузалност и друштвени механизми

Као што је приметио Џејмс Колеман (Coleman, 1987), развој социолошке теорије зависиће од њене способности да развије механизме који ће олакшати разумевање процеса путем којих се индивидуална делања агрегирају у општи друштвени исход. Економска теорија је овај проблем решила механизмом тржишта, чији процеси резултирају општим еквилибријумом. По Јону Елстеру, најспецифичнији допринос разрешењу овог проблема трансформације од микро ка макро нивоу може се наћи у марксистичкој теорији (Elster, 1985: 4, 22-27), у форми прецизирања механизма који покрећу машинерију ненамераваних последица (попут механизма заблуде о композицији). Овде веза између аналитичке социологије и аналитичког марксизма још више долази до изражаја.

Појам друштвеног механизма је у срцу предузетништва аналитичке социологије. Литература на његову тему је практично експлодирала последњих десетак година. Ја ћу се овде фокусирати на оне њене аспекте око којих је постигнута општа сагласност и за које сматрам да су важни за представљање начина на који се он поима у аналитичким круговима. Појам механизма најбоље се може разумети кроз поређење (и супротстављање) са друга два важна научна појма: појмом теорије и појмом закона. У најкраћем, појам механизма би требао да замени оба.

Уопштено, механизам се може одредити на два начина. Први је више онтолошки, са јасним упућивањем на процесе који се збивају унутар друштвене стварности. Уопштено, он циља на темељно размонтиравање неког процеса и разоктривање његове интерне машинерије, или унутрашњих зупчаника који га покрећу. Једино обелодањивање ових зупчаника може претендовати на статус доброг научног објашњења. Заступници овог схватања су Рејмон Будон и Јон Елстер. По њима, механизам је каузални образац који може бити окинута у сложеном скупу имплицитних услова које никад не можемо предвидети, и са последицама које не можемо унапред одредити (Elster, 2007: 36; 1993: 3; Boudon, 1983: 10, 14).

Овакво одређење послужило је Елстеру и Будону да се обрачунају и са појмом теорије и са појмом закона у друштвеној науци. По обојици, прогрес друштвених наука више лежи у развијању каталога различитих механизма које можемо употребљавати у објашњењу од случаја до случаја, него у развијању неке опште теорије која би требала да понуди опште и непроменљиве пропозиције. Таква теорија ће заувек остати само „илузорни сан“ друштвене науке (Elster, 1993: 2; Boudon, 1986; 1983). Типичну потврду фаличности општих теорија

могуће је наћи у домену теорија друштвене промене које су практично све пропале у покушајима да пронађу законитости у кретању друштва, и на основу њих предвиде будућа друштвена кретања. Побијајући читав низ теорија друштвене промене Будон је развио општи приступ њиховом изучавању, за који није употребио назив „механизам“ већ „не-теорија“ друштвене промене.

Теорије друштвених промена често пропадају јер се заснивају на читавом низу интелектуалних заблуда (и пристрасности). Једна од њих је и номолошка заблуда по којој је логички могуће утврдити кондиционалну повезаност између две појаве, и онда из ње извести закон у форми „Ако А, онда Б“. На пример, није могуће утврдити закономерну везу по којој одређени ниво политичког и друштвеног незадовољства мора да произведе колективно насиље. У неким случајевима, може се десити да дође до насиља, а да у другим сличним случајевима насиље изостане. Тако је из једноставног разлога што су друштва јако комплексне формације. У ситуацији у којој је незадовољство заиста и произвело насиље могуће је утврдити зашто се и како то десило. Да би се то урадило, потребно је изоловати структурне елементе те ситуације и њене карактеристичне имплицитне услове. Онда, уколико се у некој другој, будућој ситуацији само један од ових елемената разликује од првобитног случаја, могуће је очекивати да исход који је настао у тамо, у другом случају потпуно изостане. Тако, одговарајућа логичка форма у којој треба изражавати повезаност између друштвених појава је не „Ако А, онда Б“, већ „Ако А, онда некад Б, а некад Ц“. „Да ли ће А произвести Б, зависи од тога да ли ће услов А имати ефекат на поље делања актера из система, па да на основу тога актери произведу Б. Уколико се нешто промени у систему (на пример начин на који се рента прилагођава величини годишњег усева), одлике А могу бити присутне а да не произведу Б“ (Boudon, 1983: 14). За ове промене Јон Елстер каже да их никада не можемо предвидети, па из тог разлога не можемо ни предвиђати у друштвеним наукама, нити изводити законитости. Тако се поента доброг научног објашњења, по схватањима аналитичких социолога, огледа у обелодањивању механизма који су у једном случају произвели Б, а у другом случају Ц. Тако изведено антиномолошко схватање објашњења, је и антитеоријско: друштвена теорија је само могућа као скуп откривених механизма који нам могу служити да помоћу њих објашњавамо *ипрошле* случајеве, и да истражујемо разлоге због којих су актери два различита система са истим карактеристикама А, у једном случају произвели Б а у другом Ц.

Поред овог одређења механизма, постоје и два која су више епистемолошке природе (и која се не искључују са првим). По Томасу Шелингу (Thomas Schelling), механизам подразумева “веродостојну хипотезу, или скуп веродостојних хипотеза, које могу објаснити неки друштвени феномен као последицу интеракције између појединаца, или између појединаца и друштвених

агрегата... Другим речима, друштвени механизам је интерпретација, која се користи појмовима који карактеришу индивидуално понашање, модела који апстрактно репродукује феномен који треба објаснити." (Schelling, 1998: 32-33) По Гамбети, механизам је „хипотетички каузални модел који даје смисао индивидуалном понашању.“ (Gambetta, 1998: 102) Како изгледа објаснити феномен коришћењем механизма појаснио је Гамбета на једном простом примеру. Рецимо да је феномен који желимо да објаснимо зашто су у Њујорку, и упркос снажној антипушачкој кампањи, улице препуне пушача и бачених опушача. По њему три су механизма упошљена у овом процесу. Најпре, постоје *норме* које забрањују пушење у затвореном простору, што пушаче избацује напоље. Други механизам је *зависносћ* од дувана, која пушаче такође мотивише да изађу напоље да пуше пре него да оустану од тога. И на крају ту је *инструментална рационалносћ* – пушачима је јефтиније да баце опушак поред себе него да трагају за кантом за опушке (ibid., 104-105).

Епистемолошка функција механизма је четворострука. Најпре, циљ њихове употребе као аналитичких конструкта је да се повећа: (1) *реалистичносћ* друштвене теорије смештањем истраживачки фокус људских делатника, а не варијабли (које немају способност делања); (2) *њена прецизносћ* која се постиже фокусирањем на конкретне феномене средњег домета, а не читавог друштва као таквог; (3) *ајстџрактносћ* која се постиже изоловањем најважнијих фактора упошљених у производњи феномена, и занемаривањем оних који су ирелевантни; и (4) *редукција* којом се тежи смањити обим простора и пута који се одвија између експлананса и експланандума (Hedstrom & Swedberg, 1998: 24-25).

ИМПЛИКАЦИЈЕ: КА СОЦИОЛОГИЈИ КАО 'НОРМАЛНОЈ НАУЦИ'

Као што се надам да сам показао, аналитичка социологија би требала бити лек против тренутног депресивног стања социологије, и начин да јој се обезбеди виши научни и друштвени статус. По аналитичким социолозима начин да се ово постигне је окупљање научних предузетника око јединствене парадигме, овде развијене под називом „структурални индивидуализам“.

Какве би биле последице по формат у ком се социологија као наука изводи уколико би дошло до њене „нормализације“ под окриљем структуралног индивидуализма? Желео бих да нагласим две које се мени чине од нарочите важности. Прва се односи на ширење простора сарадње са историјом, а друга на угледање на економију као науку.

Рејмон Будон је још крајем 70-их година говорио да социологија има највише смисла када се излаже, слично као и историја, у форми студија о *прошлим јојединачним случајевима*. Бројним примерима из историје социологије се може

доказати да се феномени који интересују социологе често подударају са интересовањима историчара. Овакав приступ за социолога има двојаку предност. Најпре, прицизно дефинисање историјског феномена који се жели објаснити омогућава му да лакше примени логику научног објашњења на њега, за разлику од принципа интерпретације који свој домен примене има у покушају одговора на квази-научна питања у форми „шта је то?“ Са друге стране, социолог кроз читање добрих, историјски утемељених студија случаја (какве су рецимо Токвилова о *Старом режиму*, *Феудално друштво* Марка Блока, или Томпсонова *The Making of the English Working Class*) стиче осећај за идентификовање и мапирање каузалних механизма који руководе људско понашање и међуљудску интеракцију. Акумулирање механизма, модела и парадигми пронађених на овакав начин пут је за развој добре социолошке теорије. На пример, неки од најзначајнијих помака у емпиријском разумевању механизма формирања преференција и веровања могу се наћи још у делу Алексиса де Токвила *О демократији у Америци* (које по општој сагласности међу аналитичким социолозима слови за једно од најгенијалнијих дела у историји друштвене мисли). По сведочењу Јона Елстера, Томас Шелинг је две година пре писања *The Strategy of Conflict* читао дела из војне историје. Такође, читање дела *The Making of the English Working Class* послужило је Јону Елстеру да укаже да неке од недостатака теорије о формирању преференција коју је Гери Бекер изложио у свом делу *Accounting for Tastes* (Elster, 1997: 556-557).

Штавише, и сам даљи развој социологије би требао да се развија у оваквој *qualitative social science* варијанти. Нема разлога веровати да је то мање легитиман или захтеван подухват него што је покушај да се друштвене законности или први покретачи друштвених промена. „Зашто би, на крају крајева, трагање за општим законима развоја било интересантније од разумевања зашто такви закони не могу да постоје ... или од покушаја да се разуме зашто је развој Колумбије у двадесетом веку био различит од, рецимо, развоја Енглеске у осамнаестом веку?“ (Boudon, 1983: 16)

Фокусирање на овакав историјски софистициран начин истраживања је можда и једини начин да се побегне од погубне стерилне апстракције којој је склона друштвена теорија (често спекулативне тврдње Герија Бекера су добар пример). Ближе упознавање са историјом учиниће привлачнијом идеју по којој независно од појединаца и њихових међусобних односа заправо ни не постоји нека, у структурама скривена стварност. Тако, „што је више социолог убеђен да су друштвене чињенице производ индивидуалних делања, то ће мање имати интересовања да трага за закономмерним регуларностима... Индивидуално делање и производи индивидуалног делања чине једину и ултимативну стварност којом социолог треба да се бави“ (Boudon, 1983: 14)

Ова оријентисаност на индивидуално делање природно отвара и простор за темељно рedefинисање односа социологије са економијом. Социологија је дуго плаћала цех свог покушаја да буде наука о детерминантама које „људима ограничавају избор“ (Duesenberry). БПЦ теорија Питера Хедстрома показује на који начин је концепт шансе могуће инкорпорирати у индивидуалистички метод истраживања који индивидуалног делатника види као креатора а не роба друштвених структура. Са друге стране, чини се као да ни Паретово одређење (које је преузео и Пол Самјуелсон) социологије као науке о ирационалном више нема разлога да постоји. Теорија ординарне рационалности показује да велики број веровања која одступају од класичне економске концепције рационалности, постоје и опстају само из разлога што актеру делују утемељено и смислено са његовог субјективног становишта.

Међутим, одређење социологије као науке о људском делању нас не води много даље од неупотребљивих одређења Вебера, Диркема или Парета. И она превиђа да би фундаментална аналитичка јединица социолошке анализе требао бити људски избор, или прецизније логика људског избора. Ово је крајња импликација извођења социологије као историји окренуте науке која објашњава прошле догађаје као ненамераване последице индивидуалних делања: историја је, дакле, не само ненамеравана последица људских намера (како то каже Адам Фергусон у својој познатој формулацији), већ је она, прецизније, последица *међузависних људских избора*. (На крају крајева, и људско делање је ништа друго до ненамеравана последица сквенцијалних људских избора.) Ако се овакво одређење прихвати, онда је начин на који она може од економије да профитира, и са њом се евентуално интегрише, двојак. Најпре, она може доста тога да научни од бихејвиоралне економије. Бихејвиорална економија нарочито добија на значају са појавом најновије светске економске кризе, јер се стандардна верзија микроекономске теорије подбацила у својим предвиђањима. Њу бихејвиорална економија допуњује усавршавањем њених психолошких претпоставки, пре свега чинећи их реалистичнијим. Ово је од несагледивог значаја за читаву друштвену науку, јер тиме добијамо увид у материјал који игра улогу аналогну улози ћелије у биологији: то су конкретни когнитивни механизми упошљени у процесу људског расуђивања одлучивања, који у крајњој инстанци и узрокују само људско делање. Са друге стране, социологија треба да профитира од концептуалне машинерије економске науке. Очигледно је да њу нису нарочито далеко одвели концепти какви су улоге, норме, хабитус, култура или друштвене структуре (чије је људско делање само производ). Иако је експланаторни значај неких од ових и сличних концепата понекад неупитан, они нису и довољни; социологија у конкретној анализи друштвених феномена она може напредовати само уколико разуме да њена област уопште не измиче општој логици односа људског избора и

подстицаја, а којим се економија фундаментално бави. Било да се ради о одлуци о уласку у емотивну везу, уласку у образовни процес, уласку у рат или у криминалну активност, не постоји разлог да се овакви типови одлука не тумаче и објашњавају уз помоћ стандардне економске апаратуре. Тако нам једино логика (бихејвиоралне) економије омогућава стварање добре *bridge* теорије помоћу које треба да премостимо јаз и у јединствен, оперативни апарат, интегрисемо симултано дејство активних (мотивационих и когнитивних механизма) и статичних (друштвених шанси) елемената друштвене анализе. У том смислу, како тврди Џек Хиршлајфер (Jack Hirshleifer), постоји само једна друштвена наука чији је циљ објашњење људског понашања. А унутар ње, економска апаратура тренутно игра надмоћну улогу, од које треба учити. „Оно што економији даје империјалну нападачку моћ је чињеница да су њене аналитичке категорије – оскудица, трошак, преференције, шансе – заиста универзалне у примењивости. Још важније је структурирано организовање ових концепата у засебне а опет испреплетене процесе оптимизације на нивоу индивидуалног одлучивања и еквилибријума на нивоу друштвене анализе. Тако економија заиста конституише универзалну граматику друштвене науке. Али постоји и друга страна медаље ... добра економија ће морати да постане и добра антропологија и добра социологија, политичка наука и психологија“ (Hirshleifer, 1985: 53).

РЕФЕРЕНЦЕ:

- Boudon, R. (1981). *The Logic of Social Action. An Introduction of Sociological Analysis*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Boudon, R. (1983). Individual Action and Social Change. A No-Theory of Social Change. *The British Journal of Sociology* 34 (1): 1-18.
- Boudon, R. (1986). *Theories of Social Change. A Critical Appraisal*. Oxford: Polity Press.
- Boudon, R. (1987). Individualistic Tradition in Sociology. In: J. Alexander, B. Giesen, R. Munch, N. Smelser (Eds.), *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press, pp. 45-71.
- Boudon, R. (1991). What Middle-Range Theories Are. *Contemporary Sociology* 20 (4): 519-522.
- Boudon, R. (2002). Sociology That Really Matters. *European Sociological Review* 18 (3): 371-378.
- Boudon, R. (2011). Ordinary Rationality: The Core of Analytical Sociology. In: P. Demeulenaere (ed.), *Analytical Sociology and Social Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 33-50.
- Boudon, R. (2012). Analytical Sociology and the Explanation of Beliefs. *Revue européenne des sciences sociales* 50 (2): 7-34.
- Boudon, R. (2012a). *Sociologija kao znanost*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Coleman, J. (1986). Social Theory, Social Research, and a Theory of Action. *The American Journal of Sociology* 91 (6): 1309-1335.
- Coleman, J. (1986a). *Individual Interests and Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, J. (1987). Microfoundations and Macrosocial Behavior. In: J. Alexander, B. Giesen, R. Munch, N. Smelser (Eds.), *The Micro-Macro Link*. Berkeley: University of California Press, pp. 153-177.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard: Harvard University Press.
- Donald, D. (1963). Action, Reasons, and Causes. *The Journal of Philosophy* 60 (23): 685-700.
- Elster, J. (1983). *Explaining Technical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1985). *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1993). *Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1997). More Than Enough. A Review of *Accounting for Tastes* by Gary S. Becker. *The University of Chicago Law Review* 64 (2): 749-764.
- Elster, J. (2007). *Explaining Social Behavior. More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (2009). *Alexis de Tocqueville. The First Social Scientist*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (2009a). Emotions. In: P. Hedstrom & P. Bearman (eds.), *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 51-72.
- Elster, J. (2010). One Social Science or Many? In: *World Social Science Report 2010: Knowledge Divides*. UNESCO, pp. 199-204.
- Elster, J. (2011). Intederminacy of Emotional Mechanisms. In: P. Demeulenaere (ed.), *Analytical Sociology and Social Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 50-64.

- Gambetta, D. (1998). Concatenations of Mechanisms. In: P. Hedstrom & R. Swedberg (eds.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 102-125.
- Goldthorpe, J. (2007). *On Sociology. Volume One: Critique and Program*. Stanford University Press.
- Hedstrom, P. (2005). *Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedstrom, P. & Swedberg, R. (1998). Social Mechanisms. An Introductory Essay. In: P. Hedstrom & R. Swedberg (eds.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-32.
- Hedstrom, P. & Udehn, L. (2009). Analytical Sociology and Theories of the Middle Range. In: P. Hedstrom & P. Bearman (eds.), *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 25-51.
- Homans, G. (1964). Bringing Man Back In. *American Sociological Review* 29 (5): 809-818.
- Homans, G. (1967). *The Nature of Social Science*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Homans, G. (1982). The Present State of Sociological Theory. *The Sociological Quarterly* 23: 285-299.
- Hirshleifer, J. (1985). The Expanding Domain of Economics. *American Economic Review* 75 (6): 53-68
- Manzo, G. (2010). Analytical Sociology and Its Critics. *European Journal of Sociology* 51 (1): 129-170.
- Merton, R. (1948). The Self-fulfilling Prophecy. *Antioch Review* 8 (2): 193-210.
- Merton, R. (1979). O sociološkim teorijama srednjeg obima. U: Robert K. Merton, *O teorijskoj sociologiji*. Zagreb: CDD, str. 44-80.
- Parsons, T. (1937). *The Structure of Social Action. Volume I: Marshall, Pareto, Durkheim*. New York: The Free Press.
- Schelling, T. (1998). Social Mechanisms and Social Dynamics. In: P. Hedstrom & R. Swedberg (eds.), *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 32-45.
- Smit, A. (1998). *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Novi Sad: Global Book.
- Swedberg, R. (1990). *Economics and Sociology: Redefining Their Boundaries*. Princeton: Princeton University Press.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science* 185 (4157): 1124-1131.
- Udehn, L. (2001). *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. London: Routledge.
- Van Parijs, P. (1981). *Evolutionary Explanation in the Social Sciences. An Emerging Paradigm*. New Jersey: Rowman and Littlefield.
- Van Parijs, P. (1981a). Sociology as General Economics. *European Journal of Sociology* 22 (02): 298-324.
- Wippler, R. (1978). The Structural-Individualistic Approach in Dutch Sociology: Toward an Explanatory Social Science. *The Netherlands Journal of Sociology* 14: 135-155.

Milovan Dekić
Faculty of Political Science
University of Belgrade

Summary

WHAT IS ANALYTICAL SOCIOLOGY? TOWARDS SOCIOLOGY AS “NORMAL SCIENCE”

In this paper I analyze the basics of analytical sociology, relatively new and in our scientific community little known intellectual movement. In the introductory part I try to identify the general causes of its occurrence. In the second part I provide its preliminary definition. In the third part I reconstruct its prehistory. In the fourth and main part I discuss the basis of its scientific program. In the final part I try to establish implications of the adoption of this program as a guide for the sociological enterprise in the future.

Key words: Analytical sociology, theory of ordinary rationality, causality, social mechanisms, emotions, structural individualism